

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΘ. ΤΟΥΡΑΙΔΟΥ

Βοηθού τῆς Β' Τακτικῆς Ἑδρας τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας

Η ΘΡΑΚΗ ΕΝ Τῇ ΠΟΙΗΣΕΙ ΤΟΥ ΕΝΝΙΟΥ

I

Ἡ Θράκη, ἐπίκεντρον οὔσα τῶν διαφορῶν ἱστορικῶν ρόλων διαδραματಿಸάντων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα φύλων, ἀπετέλεσε προσφιλεῖ κοινὸν τόπον ἀναφορᾶς ὅλων σχεδὸν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Ἡ Θράκη ἐξυμνήθη καὶ ὑπεμνηματίσθη γενικῶς ὄχι μόνον διὰ τὰς φυσικὰς καλλονὰς καὶ τὴν χωρογραφίαν ταύτης ἐν γένει, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συμβολὴν αὐτῆς ἐν τῇ τελείᾳ διαμορφώσει τῶν ποικιλο-νύμων ἱστορικῶν συμβάντων, καθ' ὅσον οἱ Θράκες ἀρχαίῳθεν διεκρίνοντο διὰ τὴν πλήρη γνῶσιν τῆς πολεμικῆς τέχνης¹. Ἐξ ἄλλου, παρ' Ἡρόδο-
τῳ² ἀρῶμεθα τὴν πληροφορίαν περὶ τοῦ φιλελευθέρου καὶ ἀνυποτάκτου τοῦ χαρακτῆρος τῶν Σατρῶν, ἐνὸς τῶν λαῶν τῆς Θράκης.

Συνεπῶς ἡ Θράκη, παρέχουσα πειστικὰ ἐχέγγυα τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς σπουδαιότητος ἐν τῷ περιγράμματι τῶν πολιτιστικῶν δεδομένων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐξέχουσιν κατέχει θέσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ καὶ λατινικῇ γραμματείᾳ. Ὅθεν ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρας σημασίας ἔργον ἡ περὶ τὴν Θράκην ἐνασχόλησις καὶ ἡ κατὰ τὸ δυνατόν μελέτη τῶν στοιχείων ἐκείνων, τὰ ὅποια ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν παρέχουν ἐναργεστέραν εἰκόνα τοῦ μελετωμένου ἀντικειμένου πρὸς ἐξαγωγήν τῶν ἀπαιτουμένων συμπερασμάτων διὰ τὴν προσφιλεῖ γενέτειραν τῆς μουσικῆς καὶ φιλοσοφικῆς παιδείας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

*

Περὶ Θράκης ἅπαξ ποιεῖται μνεῖαν ἐν τοῖς σφῳζομένοις ἀποσπάσμασι

1. Εὐριπ. Ἑκάβ. 1088-1090:

«αἰαί, ἰὼ Θρήκης λογοφόρον ἔνο-
πλον εὐίππον Ἄρει κάτοχον γένος».

2. Ἡρόδ. VII 111:

«Σατραὶ δὲ οὐδενὸς κω ἀνθρώπων ὑπήκοοι ἐγένοντο, ὅσον ἡμεῖς ἴδμεν, ἀλλὰ δια-
τελεῦσι τὸ μέχρι ἐμεῦ αἰεὶ ἐόντες ἐλεύθεροι μοῦνοι Θρηκῶν οἰκεῖουσί τε γάρ ὄρεα ὕψη-
λά, ἰδησί τε παντοίησι καὶ χιόνι συνηρεφέα, καὶ εἰσὶ τὰ πολέμια ἄκροι».

τῶν «Σκηνικῶν Ἀγνώστων Μύθων» (Scenica Fabularum Incertarum) αὐτοῦ ὁ ὀσκιτικῆς καταγωγῆς καὶ ἐν Ρωδαιαῖς (Rudiae, νῦν Rugge) γεννηθεὶς τῷ 239 π.Χ. (515 Ἀ.Ρ.) Λατῖνος τραγικὸς ποιητῆς Κόιντος Ἐννίος¹ (Quintus Ennius). Οἱ κατὰ τὴν ἐκδοσιν δὲ τοῦ I. Vahlen² στίχοι, ἐν τοῖς ὁποίοις ποιεῖται μνεῖαν τῆς Θράκης ἔχουν ὡς ἐξῆς:

X

388 *O terra Thraeca, ubi Liberi fanum inclutum*
Maro locavit

Οἱ στίχοι οὗτοι ἐν μεταφράσει ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

X

388 Ὡ Θρακία γῆ, ἐνθ' ὅπου τοῦ Διονύσου τέμενος ἐπιφανές
ὁ Μάρων ἐθεμελίωσεν (ἀνίδρυσεν)

*

Ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῶν στίχων τούτων ἐν τοῖς σωζομένοις κώδιξι παρουσιάζει ἀξιολόγους διαφοράς, τῆς γραφῆς Thraeca κυρίως, ἐχούσας ὡς ἀποτέλεσμα ὄχι μόνον τὴν ἐννοιολογικὴν ἀλλοίωσιν τούτων, ἀλλὰ προσέτι καὶ τὴν δημιουργίαν προβλημάτων κριτικῆς ὑφῆς. Πρὸς διευκόλυνσιν τῶν μελετητῶν ἐκρίναμεν σκόπιμον νὰ ἀντιπαραθέσωμεν τοὺς στίχους τούτους τοῦ Ἐννίου ἐνίων ἐκδοτῶν ὡς τῶν F. Hesselius, L. Mueller, I. Vahlen, E. H. Warmington, J. Collart καὶ H. D. Jocelyn.

II

(1).

e O terra trita, ubi Liberi fanum
*In cujus moero locavit*³ ---

Varr, 1,4 de
ling. Lat.

(2).

o terra Threca, ubi Liberi fanum inclutum

1. Σ. Κ. Σακελλαροπούλου, Συνοπτικὴ Ἱστορία τῶν Λατινικῶν Γραμμάτων. Ἐν Ἀθήναις 1971³, σ. 34.

2. I. Vahlen, Ennianae Poesis reliquiae. Amsterdam 1967², p. 193. [Scenica Fab. Inc. x 388-389].

3. I. Hesselius, I. C., Q. Enni poetae vetustissimi Fragmenta quae supersunt. Amstelaedami (II)(VII1707, p. 306. [Περὶ τῶν οἰκείων κριτικῶν σχολίων πρβλ. ibid. p. 306. b.]

*Maró locavit*¹

(3).

O terra Thraeca, ubi Liberi fanum inclutum

*Maro locavit*²

(4).

O terra Thraeca ubi Liberi fanum inclutum

*Maro locavit*³

cf. Eur., Hec. 1088.

(5).

O terra Thraeca, ubi Liberi fanum inclutum

*Maro locavit*⁴

(6).

o terra Thraeca ubi Liberi fanum inclutum 352

*Maro locavit*⁵

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀναγεγραμμένων στίχων, τῶν ὑπὸ τῶν διαφόρων ἐκδοτῶν παραδοθέντων, εὐλόγως ἀντιλαμβάνεται τις ὅτι ὑφίσταται διαφορὰ τις ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ κλητικὴν προσφώνησιν πρὸς τὴν γῆν τῆς Θράκης. [O terra Thraeca]. Ἡ κλητικὴ αὕτη προσφώνησις, ὡς καὶ ἕτερα σημεῖα τῶν παραδοθέντων στίχων, ἐλαφράν τινα ἀλλοίωσιν τοῦ νοήματος δύνανται νὰ προκαλέσουν καὶ ὄχι παντελῆ παρερμηνεῖαν τοῦ ὡς ἄνω χωρίου.

Τὸ ἀντικείμενον τῆς κλητικῆς προσφωνήσεως, ὡς εἶδομεν, παραλλάσσει παραδιδόμενον ὡς trita (Hesseliu s), Graeca (Vertrani u s) ⁶

1. L. Mueller, Q. Enni Carminarum reliquiae. (Accedunt Gn. Naevi Belli Poenici quae supersunt). Petropoli A. MDCCCLXXXV. p. 131. [Fab. XV 407-408].

2. I. Vahlen, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 2.

3. E. H. Warmington, Remains of old latin. London MCMLXI [1961]³, I p. 376, fr. 424-5. [Ennius, Unassinged Fragments].

4. J. Collart, Varron de Lingua Latina. Livre V. Paris 1954, p. 10 [II 14, (1-4)].

5. H. D. Jocelyn, The Tragedies of Ennius. [The fragments... edided with an introduction and commentary]. Cambridge 1969², p. 148, CLXXXVI.

6. I. Hesseliu s, ἐνθ' ἀνωτ. p. 306: Τὰ οἰκεῖα εἰς τοὺς στίχους κριτικὰ σχόλια τὰ ὑπὸ τοῦ Hesseliu s ἀναφερόμενα ἔχουν ὡς ἐξῆς:

O TERRA TRITA] Vertrani u s legit;

O terra Graeca, ubi Liberi fanum intumum

locavi

ἄλλου ἐλλείπει (Scaliger)¹, ὁ ὁποῖος ἀνέγνωσε tritavi ἀντὶ trita· ἐν τέλει δὲ παρέχεται τὸ κοινῇ παραδεχόμενον Thraeca μετὰ τινων γραμματικῶν (ὀρθογραφικῶν) παραλλαγῶν ὡς π.χ. Threca (Mueller, Thraeca (Vahlen, Warmington, Collart καὶ Jocelyn).

Ἡμεῖς ἀποδεχόμενοι τὴν ἀκριβεστέραν γραφὴν Thraeca, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ὑπ' ἄλλων ἐτέρας προταθείσας, συμφωνοῦμεν πρὸς τοὺς Vahlen, Warmington, Collart καὶ Jocelyn, ὡς παραδιδόντων τὴν πλεον ἂνταποκρινομένην εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν περὶ Θράκης σφζομένων στίχων τοῦ Λατίνου τραγικοῦ ποιητοῦ Ἑννίου.

III

Ἐν τοῖς πρόσθεν διαλαμβανομένοις στίχοις ἀναφέρεται ὅτι ὁ Μάρων (Maro), ὁ ὁποῖος ἦτο σύντροφος τοῦ Διονύσου (Liber), ἐθεμελίωσε πρὸς τιμὴν αὐτοῦ περικλυτὸν ἱερόν. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Ἑννιος προετίμησε τὴν γραφὴν Liberī ἀντὶ τῆς γραφῆς Bacchī, ὡς συνηθίζουν ἕτεροι Λατίνοι ποιηταί, καὶ τοῦτο διότι, ὡς θὰ καταδείξωμεν περαιτέρω, ἔνεκα λόγων ἀρχαιοπηνείας, ὡς ἐχόμενος τῆς παραδόσεως καὶ τηρητῆς τῆς usus ἐν τῇ Λατινικῇ Γραμματείᾳ. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ δηλοῦμεν ὅτι ἡ ὀνομασία Βάκχος ἢ Ἰακχος ἦτο νεωτέρα τῆς ἀποκλήσεως τοῦ θεοῦ Διονύσου διὰ τῆς προσαγορεύσεως ταύτης.

Ὁ Liber, ὁ ὁποῖος ἀντιπαρεβάλλετο πρὸς τὸν Διόνυσον, ἦτο ἰταλικὴ θεότης, εὐληπτοτέραν δὲ ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ παρέχει τὸ οἰκεῖον λῆμμα τοῦ Ἑτυμολογικοῦ Λεξικοῦ τῆς Λατινικῆς Γλώσσης τῶν A. Ernout — A. Meillet².

Ἡ σύνδεσις τοῦ Διονύσου, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν εἶδομεν μετὰ τῆς Θράκης, τεκμαίρεται καὶ ἐξ ἀρχαίων ἐλληνικῶν καὶ λατινικῶν πηγῶν. Ἦδη παρ' Ἡροδότῳ³ ἀντλοῦμεν τὴν πληροφορίαν, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Σάτρας, ὅτι οὗτοι ἦσαν κτήτορες τοῦ Μαντείου τοῦ θεοῦ Διονύσου, τὸ ὅποιον ἔκειτο ἐπὶ ὑψηλῶν ὄρεων, Βησσοὶ δὲ ἐκαλοῦντο οἱ προφητεύοντες τοῦ ἱεροῦ, ἡ δὲ προμαντεία ἐγένετο ὡς ἀκριβῶς καὶ ἐν τῷ ἐν Δελφοῖς χρηστηρίῳ:

1. I. Hesselius, αὐτόθι. Scaliger vero ita corrigit hunc locum;
O terra tritavi, in cujus moero Liberi
Fanum locavi —

2. A. Ernout A. Meillet, Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine. [Histoire des mots]. Paris 1959⁴, σ. 355 a-b.

3. Ἡρόδ. VII 111.

«οὗτοι οἱ τοῦ Διονύσου τὸ μαντήιον εἰσὶ ἐκτημένοι· τὸ δὲ μαντήιον τοῦτο ἔστι μὲν ἐπὶ τῶν ὀρέων τῶν ὑψηλοτάτων, Βησσοὶ δὲ τῶν Σατρέων εἰσὶ οἱ προφητεύοντες τοῦ ἱεροῦ, πρόμαντις δὲ ἡ χρέωσα κατὰπερ ἐν Δελφοῖσι, καὶ οὐδὲν ποικιλώτερον».

Ἦσαύτως παρὰ Μακροβίω¹ ἀρυόμεθα τὰ ἀκόλουθα, ἐν σχέσει πρὸς τὴν σύνδεσιν τοῦ Διονύσου μετὰ τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνος:

Haec quae de Apolline diximus possunt etiam de Libero dicta existimari: Nam Aristoteles, qui Theologumena scripsit, Apollinem et Liberum patrem unum eumdemque deum esse cum multis aliis argumentis asserat, etiam apud Ligyreos ait in Thracia esse adytum Libero consecratum ex quo redduntur oracula. Sed in hoc adyto vaticinaturi plurimo mero sumpto, uti apud Clarium aqua pota, effantur oracula.

Τέλος παρὰ Σουητωνίω², καὶ δὴ καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου, ἀντλοῦμεν τὰ ἐξῆς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἱερέων τοῦ μαντείου τοῦ Διονύσου ἐξενεχθεῖσαν προμαντείαν.

Octavio postea, cum per secreta Thraciae exercitum duceret in Liberi patris luco barbara caerimonia de filio consulenti, idem affirmatum est a sacerdotibus, quod infuso super altaria mero tantum flammae emicuisset ut supergressa fastigium templi ad caelum usque ferretur, unique omnino, Magno Alexandro apud easdem aras sacrificanti simile provenisset ostentum.

IV

Ἡ λατινικὴ λυρική ποίησις μετ' ἰδιατέρας εὐχάριτος διαθέσεως ἐνεκολπώθη τὴν θεοποιηθεῖσαν ἔκφρασιν τῆς οἰνορρύτου ἡδυπαθείας ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Διονύσου. (Liber, Bacchus). Μετ' ἐπιμελοῦς καὶ ἐπιτεμποῦς χάριτος οἱ Λατίνοι λυρικοὶ ποιηταὶ ὕμνουν ἐν ταῖς ἐλεγείαις καὶ ταῖς ὕδαῖς αὐτῶν τὸν οἶνον, ἐν μέσῳ δὲ τούτων κορυφαίαν θέσιν κατέχει ὁ Ὀράτιος³.

Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἐξοχος ὕμνητὴς τοῦ οἴνου καὶ τῶν συμποσίων, ἅπαντες δὲ οἱ φιλόλογοι, ἡμέτεροί τε καὶ ξένοι, οἱ ἀσχοληθέντες περὶ τοῦτον, ἰδιατέραν ἐπισημαίνονται μνεῖαν τῆς ιδιότητος τῆς λυρικῆς ποιήσεως αὐτοῦ, οὕτως, ὥστε νομίζομεν ὅτι θὰ ἀπετέλει ἀνωφελῇ μακρηγορίαν ἢ παραπομπὴ εἰς τούτους. Καθ' ἡμᾶς ἴσως φαίνεται δεδικοιολογημένη ἡ κλίσις αὐτῇ τοῦ ποιητοῦ, συνεπεῖα τῆς τοποθετήσεως τούτου ἐν μέσῳ τῆς θνησκούσης μελαγχολίας τῶν γηνίων καὶ τῆς ὑποφωσκούσης εὐδαι-

1. Macr. Sat. I 18,1.

2. Suet. Div. Aug. 94, 5.

3. Hor. Carm. I 12, 22., 16, 7., 18, 7., 32, 9., II 19, 7., III 8, 7., 21, 21., IV 8, 34., 12, 14., 15, 26., Sat. I 4, 89. Epist. I 19,4., II 1,5.

μονίας τῆς αἰωνίας μακαριότητος.

Παρά Προπερτίῳ¹, ὁ κισσοστεφής Διόνυσος χαρακτηρίζεται ὡς σκληρὰ θεότης ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὸν Ἑρώτα:

hac Amor hac Liber, durus uterque deus,

Ἐξόχως ὡσαύτως σπουδαιότητος εἶναι ἡ πρὸς Βάκχον ᾧδὴ τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ². Ἐν ταύτῃ παρακαλεῖ ὁ Προπέρτιος τὸν Βάκχον νὰ χαρίσῃ εἰς αὐτὸν εὐνοϊκὰ ἰστία κατὰ τὸν πλοῦν αὐτοῦ. Ὁ Βάκχος, κατὰ τὸν ποιητὴν, δύναται νὰ τιμωρήσῃ τὴν ὑπερφήανειαν τῆς ἀνιάτου Ἀφροδίτης καὶ ὅτι ὁ οἶνος αὐτοῦ ὑπῆρξε φάρμακον διὰ τὰς φροντίδας αὐτοῦ. Διὰ τοῦ Βάκχου (οἶνου) συνδέονται καὶ χωρίζουν οἱ ἐρῶντες. Παρακαλεῖ τέλος ὁ ποιητὴς τὸν θεὸν νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τὴν πονηρίαν:

Nunc, o Bacche, tuis humiles advolvuntur aris:

da mihi pacato vela secunda, pater.

Tu potes insanae Veneris compescere fastus,

curarumque tuo fit medicina mero.

per te iunguntur, per te solvuntur amantes:

5

tu vitium ex animo dilue, Bacche, meo.

Διὰ τῶν ἀκολουθούντων στίχων (13-20) συνεχίζεται ἀμείωτος ὁ ὕμνος τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν Θεὸν Βάκχον, ἐπ' ἀνταλλάγματι δὲ τοῦ διὰ περιφλεγοῦς δώρων παρασχεθέντος ὕπνου τῶν ὄστων αὐτοῦ, αὐτὸς οὗτος θὰ καλλιεργῇ ἀμπέλους, τὰς ὁποίας δὲν θὰ καρπῶνται καὶ νέμονται τὰ θηρία καθ' ὅσον οὗτος θὰ ἐπαγρυπνῇ. Ἐφ' ὅσον θὰ ἀφρίζουν οἱ πίθοι ἐκ τοῦ ἐρυθροῦ γλεῦκους καὶ ἡ νέα σταφυλὴ θὰ ρυπαίνῃ τοὺς πιέζοντας πόδας (sc. τῶν σταφυλοσυνθλιβητήρων), ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρχῃ βίος δι' αὐτὸν θ' ζῇ (sc. ὁ ποιητής) διὰ τὴν ἐκ τοῦ οἶνου παρεχομένην δύναμιν αὐτοῦ καὶ διὰ τῶν ἀρετῶν τοῦ Βάκχου θὰ καθίσταται ποιητής:

quod si, Bacche, tuis per fervida tempora donis

accersitus erit somnus in ossa mea,

ipse seram vitis pangamque ex ordine collis,

15

quos carpent nullae me vigilante ferae,

dum modo purpureo tumeant mihi dolia musto

et nova pressantis inquinet uva pedes.

1. Propert., I 3, 14.

2. Propert., III 17, 1-6.

*quod superest vitae per te et tua cornua vivam,
virtutisque tuae, Bacche, poeta ferat.*

Ὁ Κάτουλλος¹ ἀναφέρει ὅτι πολλάκις ὁ Διόνυσος, περιπλανώμενος ἐν τῇ ὑψίστῃ κορυφῇ τοῦ Παρνασσοῦ, συνεγείρει τὰς εὐάζωνας Θυιάδας, τὰς ἐχούσας διαχεομένας τὰς κόμας:

*saepe vagus Liber Parnasi vertice summo 390
Thyiadas effusis evantis crinibus egit,*

Ὁ Τίβουλλος² ὑμνεῖ ἄκρως ἰδιαιτέρως τὸν Διόνυσον. Προσονομάζει τοῦτον λευκόν, λόγῳ τῆς χροιάς τοῦ οἴνου καὶ τοῦ λέγει ὅτι ἀπέρχεται. Παρακαλεῖ τοῦτον νὰ ἀπαλύνη τὸ ἄλγος αὐτοῦ, τονίζων ἐμφαντικῶς ὅτι πολλάκις διὰ τοῦ δώρου αὐτοῦ (sc. τοῦ οἴνου) ὑπέκυψεν ἡττηθεὶς ὁ ἔρως. Ἀποκαλεῖ τοῦτον προσφιλῇ παῖδα καὶ λέγει εἰς αὐτὸν ὅτι εἴθε νὰ βραχοῦν διὰ γενναιοτάτου (γενναίως παρεχομένου, ἀφθόνου) οἴνου τὰ κύπελλα καὶ νὰ ἐκχυθῇ δι' ἡμᾶς Φαλερνὸς οἶνος διὰ πρηνοῦς (ἀνεστραμμένης) χειρός. Ἀκολουθῶς ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἑρῶς ἔχει ἰσχύν, ἀλλὰ τονίζει νὰ ζητοῦν πάντες τὰ δῶρα τοῦ Βάκχου. Διερωτᾶται ὁ ποιητής, ποῖον ἐξ ὑμῶν (sc. τῶν ἀνθρώπων) βοηθοῦν τὰ ξηρὰ κύπελλα; Οὐτε ὅτι ὁ αὐστηρὸς Διόνυσος συνέρχεται ἐξ ἴσου εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι δι' ἑαυτὸν καλλιεργοῦν ἐν ἐπιχαρὲς ἀμπέλιον:

*Candide Liber, ades (sic sit tibi mystica vitis
Semper, sic edera tempora victa veras),
Aufer et ipse meum patera medicante dolorem;
Saepe tuo cecidit munere virtus amor.
Care puer, madeant generoso pocula Baccho, 5
Et nobis prona funde Falerna manu.*

.....
*Haec Amor et maiora valet sed poscite Bacchi
Munera: quem vestrum pocula sicca iuvant?
Convenit ex aequo nec torvus Liber in illis,
Qui se quique una vina iocosa colunt: 20*

1. Catull., LXIV 390-391.

2. Tibull., III 6. 1-6, 17-20. Πρβλ. ὡσαύτως, Κ. Ν. Ἡλιοπούλου, Τὸ μυθικὸν στοιχεῖον ἐν ταῖς Ἑλεγκίαις τοῦ Τιβούλλου καὶ τῷ Corpus Tibullianum. Ἐν Ἀθήναις 1954, σσ. 50-53.

Ὁ Λουκρήτιος¹, ὁ Ἐπικούρειος φιλόσοφος-ποιητὴς τῆς Ρώμης ἀναφέρει καὶ αὐτὸς περὶ τοῦ Διονύσου ὅτι:

*namque Ceres fertur fruges Liberque liquoris
vitigeni laticem mortalibus instituisse;* 15

ἐνθα ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ liquoris εὐλόγως ἐξυπακούεται ὁ χυμός, τὸ ἐκχύλισμα τοῦ οἴνου.

Ὁ Οὐάρρων² ἀναφέρει ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Ἀγροτικά» τὰ ἐξῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἀμπέλου καὶ τὸν Διόνυσον.

... tertio Cererem et Liberum, quod horum fructum maxime necessari ad victum ... sic factum ut Libero patri repertori vitis <h>irci immolarentur proinde ut capite darent poenas;

*

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων κατέστη ἤδη σαφὴς ἡ ἐντύπωσις περὶ τῆς σπουδαιότητος θέσεως, τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ἐν τῷ πανθέῳ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας καὶ κατ' ἐπέκτασιν καὶ ἐν τῷ ὁμωνύμῳ τοιούτῳ τῆς λατινικῆς ὁ θεὸς Διόνυσος³. Τοῦτο ἄλλως τε ἀποτελεῖ ἀπτόν δεῖγμα ὅχι μόνον φυλετικῆς καὶ γλωσσικῆς συγγενείας τῶν δύο περιφημῶν λαῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ καὶ ἔνδειξιν τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, κατ' ἀνάγκην, ἀποδοχῆς καὶ ὑποδοχῆς ἅμα τῶν ἐλληνικῶν θρησκευτικῶν προτύπων.

1. Lucret., V 14-15.

2. Varr. Rust. I 5,9.

3. A. Bruhl, Liber Pater. Paris 1953, σ. 17. — H. Jeanmaire, Dionysos, Histoire du culte de Bacchus. Paris 1951, σσ. 453-454.